

**АЎТАБІЯГРАФІЧНЫ РАМАН: ТРАДЫЦЫІ І НАВАТАРСТВА
(НА ПРЫКЛАДЗЕ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ
І ФРАНЦУЗСКАЙ ЛІТАРАТУР)**

Аўтабіяграфічны раман набыў асаблівую папулярнасць на мяжы ХХ–ХХІ стст. у розных нацыянальных літаратурах. Цікавае аўтараў да аўтабіяграфічнага жанру вызначаецца тэндэнцыямі, якія адбываюцца ў сучаснай мастацкай творчасці. З’яўленне новых жанраў, жанравых мадыфікацый і гібрыдных формаў дае магчымасць пісьменнікам глыбей асэнсаваць асаблівасці ўнутранага жыцця чалавека, якое і становіцца прадметам напружанай рэфлексіі. Аўтабіяграфічны жанр — гэта заўсёды імкненне вярнуцца ў мінулае, пражыць жыццё спачатку, азірнуцца і ўбачыць вытокі свайго лёсу.

Сярод сучасных беларускіх пісьменнікаў-аўтабіёграфіаў вядомыя: В. Быкаў, А. Глобус, А. Фядута, А. Федарэнка і інш. Аўтабіяграфічны пачатак з’яўляецца адной з адметных рыс мастацкай прозы шэрагу значных французскіх пісьменнікаў нашага часу: А. Роб-Грыё, П. Мадьяно, Ф. Нурысье, Ф. Салерс, Э. Гібер, С. Дуброўскі, А. Эрно, Ж.-М. Г. Леклезіё і інш.

Аўтабіяграфічная проза на мяжы ХХ–ХХІ стст. характарызуецца тэндэнцыяй да максімальнай самааголенасці, для яе характэрна неаднастайнасць «я» і імкненне да здабыцця адзінства асобы. Сучасныя аўтабіяграфічныя шуканні знаходзяцца на скрыжаванні традыцыйнай і наватарскай лініі ў развіцці літаратуры. Раманісты распрацоўваюць існыя аўтабіяграфічныя нормы, у той жа самы час пераасэнсоўваючы іх і напаўняючы новым зместам, уяўляючы калізіі часу праз асэнсаванне чалавекам яго асабістых жыццёвых праблем.

Мэта нашага даследавання — вылучыць адметныя рысы сучаснага аўтабіяграфічнага рамана на прыкладзе твораў беларускай і французскай літаратур, у прыватнасці, «*Мяжа*» (2011) А. Федарэнкі і «*Africain*» («*Афрыканец*») (2004) Ж.-М. Г. Леклезіё.

Асэнсоўваючы спецыфіку жанра аўтабіяграфіі, Ж.-М. Г. Леклезіё адзначае ў адным са сваіх інтэрв'ю газеце «*Le Point*»: «*Маймі любімымі пісьменнікамі былі Стывенсан і Джойс. Сваё натхненне яны чэрпалі ў першых гадах уласнага досведу і праз пісьменніцтва перажывалі ўласнае мінулае, спрабуючы зразумець “чаму” і “як”. Матэрыял, заснаваны на прыватным жыцці раманіста, становіцца нагодай для больш агульных меркаванняў*» [4].

У сваю чаргу А. Федарэнка ў эпілогу III часткі рамана «*Мяжа*» заўважае, што «*розныя споведзі, аўтабіяграфічныя раманы, рэвізіі, успаміны, жыццяпісы, мемуары, межы, падвядзенні рысаў, выбраныя месцы з перапіскі з сябрамі і інш., і інш. з'яўляюцца тады, калі пісьменнік пачынае выпісвацца як мастак...*» [1, с. 142–143]. І далей разважае, што «*мы маем мноства прыкладаў, калі дзякуючы такім споведзям, ... у пісьменніка раптам узнікала другое дыханне... і ён пачынаў ствараць новыя мастацкія рэчы*» [1, с. 143].

Ж.-М. Г. Леклезіё называе свой твор «*Афрыканец*», і тым самым знарочыста адкідае традыцыйныя намінанты загалоўка, напрыклад, «*Успаміны*», «*Споведзь*», «*Жыццё*», «*Мемуары*» і г. д. І толькі ў самым канцы кнігі Ж.-М. Г. Леклезіё адкрые сэнс назвы: Афрыка сфармавала яго характар, вызначыла яго погляды і перакананні. Знаходжанне ў афрыканскіх краінах адыграла вызначальную ролю ў яго жыцці, таму ён — «*афрыканец*».

У сваю чаргу А. Федарэнка ўкладае ў назву свайго твора метафарычнае значэнне. Слова «*мяжа*» пазначае «*мяжу чаго-н. дазволенага*». Як высвятляецца з тэксту рамана, аўтар меў на ўвазе свой 45-гадовы ўзрост, якога ён дасягнуў у момант напісання твора.

Кампазіцыя аўтабіяграфічнага рамана Ж.-М. Г. Леклезіё «*Афрыканец*» — складаная, яна з'яўляецца кальцавой. Так, аўтабіяграфія пачынаецца з фразы «*J'ai longtemps rêvé que ma mère était noire. j'ai découvert, lorsque mon père, à l'âge de la retraite, est revenu vivre avec en France, que c'était lui l'Africain*» [2, с. 7] і заканчваецца «*Peut-être qu'en fin de compte mon rêve ancien ne me trompait pas. Si mon père était devenu l'Africain, par la force de sa destinée, moi je puis penser à ma mère africaine*» [2, с. 105]. Такім чынам, пісьменнік у пэўным сэнсе размывае рамкі аўтабіяграфіі і збліжае свой тэкст з жанрам рамана.

Твор А. Федарэнкі мае падобную французскаму раману структуру. Ён пачынаецца з філасофскіх разважанняў пра саракагадовы ўзрост чалавека з

прыцягненнем імёнаў вядомых пісьменнікаў — А. Чэхава, Гі дэ Мапасана, В. Шукшына, С. Палуяна, М. Багдановіча і інш. Па меркаванні А. Федарэнкі, дажыць да 45 гадоў для творчай асобы — гэта падзвіг: *«І назіраеш ты яшчэ на свет Божы, і топчаш пакуль гэтую зямлю, і трэба неяк апраўдваць сваё тут існаванне»* [1, с. 4]. У канцы свайго аўтабіяграфічнага рамана пісьменнік ізноў апавядае пра свой узрост і падводзіць вынікі пражытых ім гадоў: *«...а маем мы тое, што ведаем праўду, і не баімся ўслых яе назваць, і можам спакойна, без шуму і пылу, без лішняга ныцця, ... глянуць рэальнаму жыццю ў вочы»* [1, с. 143].

Абодва аўтары — і французскі, і беларускі — арганізуюць матэрыял у выглядзе кароткіх і, на першы погляд, не звязаных паміж сабой эсэ. Некаторыя крытыкі параўноўваюць форму твора А. Федарэнкі з дзённікавымі запісамі Івана Шамякіна «Роздум на апошнім перагоне». Аднак, у адрозненне ад класіка, «Мяжа» А. Федарэнкі пісалася не на вяршыні творчага ўздыму як падрахунак вялікай жыццёвай біяграфіі і ўнушальнай спадчыны, а ў перыяд творчага спаду, у час літаратурнай і ўзроставай мяжы, у чым прызнаецца і сам аўтар. Назвы эсэ (у Ж.-М. Г. Леклезіё — іх 6, у А. Федарэнкі — 36) не маюць нічога агульнага з біяграфічнай семантыкай. Да прыкладу, у Ж.-М. Г. Леклезіё — «Le corps» («Цела»), «Termites, fourmis, etc» («Тэрміты, мурашкі і інш.»), «L'Africain» («Афрыканец»), «De Georgetown a Victoria» («Ад Джорджтаўна да Вікторыі»), «Banso» («Бансо») і інш. У А. Федарэнкі — «Хвабула», «Сорак пяць», «Круці не круці, а трэба памярці», «Пахілае дрэва» і інш. Аднак за знешняй фрагментарнасцю абодвух твораў хаваецца глыбокая ўнутраная сувязь: абодва пісьменнікі віртуозна гуляюць эпіздамі прыватнага жыцця герояў аповеду, прымушаючы чытача ўнікаць у глыбокі падтэкст міні-эсэ, выбудоўваць сувязі паміж імі і самастойна сінтэзіраваць адказы на бясконцыя пытанні, якія ўзнікаюць у працэсе прачытання. У абодвух творах адсутнічаюць падзагаловак, прысвячэнне і прадмова, у якіх традыцыйна выкладаюцца аўтарскія інтэнцыі. Таксама ні ў французскім, ні ў беларускім творах не згадваецца імя галоўнага героя і апавядальніка, чым парушаецца адзін з канонаў традыцыйнага аўтабіяграфічнага рамана.

Аповед у творы «Афрыканец» Леклезіё вядзецца ў асноўным ад 3-й асобы, за выключэннем некалькіх эпізодаў, дзе фігуруе першая асоба. «Ён-апавед» спрыяе драматызацыі дзеяння, надання яму рэалістычнасці. Аднак, з іншага боку, аўтар практычна не ўводзіць уласныя назоўнікі, ён не называе імёнаў бацькоў, брата, сваякоў. Тым самым ствараецца «абезасабляючы» эфект умоўнасці дзеяння ў творы.

Наадварот, у «Мяжы» А. Федарэнкі дзеянне, галоўным чынам, вядзецца ад 1-й асобы. Гэтым пісьменнік дамагаецца большага даверу ў чытачоў. «Я» і «мы»-апавед забяспечвае кампазіцыйнае адзінства твора і, як следства, цэласнасць яго ўспрымання. Непасрэдна акцэнтуючы і каментуючы раманную тэматыку і праблематыку, апавед ад 1-й асобы, выступаючы як аўтарскі каментар, падкрэслівае агульнасць ідыялагемы (меркаванняў, устаноў), у

якой існуе аўтар і чытач. Выкарыстоўваючы «мы»-апавед, аўтар падкрэслівае агульнасць яго і чытача інтарэсаў, маральных каштоўнасцяў, заклапочанасцяў.

Аўтабіяграфічны раман з'яўляецца адлюстраваннем праз моўныя сродкі працэсу арыентавання чалавека ва ўніверсуме сваіх каштоўнасцяў, выкарыстоўваючы пры гэтым дэйктычна вызначаныя каардынаты асобы, месца і часу. Часавая структура рамана «Мяжа» А. Федарэнкі храналагічна выбудавана і адпавядае «паслядоўным падзеям у традыцыйным узоры аўтабіяграфічнага рамана» [3, с. 29]. Асаблівасцю твора з'яўляецца тое, што аўтар не выкарыстоўвае пэўныя даты. У рамане пераважаюць прыблізныя паказчыкі часу дзеяння: «*мне трынаццаць гадоў*», «*раніца, поўдзень, дзень, вечар*», «*дзесятнаццатага снежня*», «*на выхадныя*», «*другі клас*», «*а гадзіна ідзе*», або час дзеяння вызначаецца адносна моманту гаворкі ці адносна якой-небудзь падзеі: «*калі ўспамінаю сябе чатырох, трох, асабліва двухгадовага*», «*гады ў два пачалося*», «*ды і малыя яшчэ — на 5-6 гадкоў нам*», «*шэсць-сем гадоў, 1–2 клас*», «*даўно тое было!*», «*мой падлеткавы перыяд*».

У «Мяжы» аўтар не стварае канкрэтнай цэласнай тэрыторыі. Часта месца дзеяння пісьменнік не называе, а толькі апісвае. Напрыклад, «*сёе-тое пра гэты пасёлчак я ведаў... гэта пагранічча — на рацэ Случ праходзіла мяжа паміж палескімі Заходняй і Усходняй Беларусямі*» [1, с. 57], ці «*наперадзе — вёска, а за могілкамі, трошкі ўлева, поўна дач*» [1, с. 13], альбо «*начныя агні, кавалачак вакзала ды запляваную, у акурках, платформу*» (пра Мінск, праездам) [1, с. 76].

Беларускі пісьменнік фрагментарна выкарыстоўвае ў рамане тапонімы: Мазыр, Пінск, Мінск, Мікашэвічы, Брэсцкая вобласць, Гомель, Сож, Мінскае мора. Такім чынам ён імкнецца надаць апаведу аўтабіяграфічную дакладнасць. Аднак Федарэнка не акцэнтуюе ўвагу на гісторыка-геаграфічных прыкметах месца, пазбягае апісання побытавых дэталей. Разам з тым ён вельмі выразна перадае асабістае стаўленне героя да кожнага з мікрамесцаў, дзе яму даводзілася спыняцца на сваім жыццёвым шляху. Да прыкладу, «*вельмі сімпатычнае, асабліва для мяне, прывыклага да савецка-ўсходняй архітэктурны, кампактнае мястэчка, гарадок, дзе мірна і гарманічна суіснуюць сучасныя мікрараёны і старыя паселішчы*» [1, с. 57], ці «*а мне да салодкай мукі хочацца ў той Мінск, і ў “ёперны”, і школьніцы з марожаным*» [1, с. 67].

У адрозненне ад беларускага аўтара, Ж.-М. Г. Леклезіё наўмысна адмаўляецца ад традыцыйнага для жанру аўтабіяграфіі храналагічна выбудаванага лінейнага апавядання. Непаслядоўнае апісанне гісторыі свайго жыцця і жыццяў бацькоў тлумачыцца аўтарскай задумай: «*гэта кніга з'яўляецца вынікам не толькі асабіста маіх успамінаў, але ў ёй закладзены ўспаміны пра час да майго нараджэння, а таксама ўспаміны бацькі і маці*» [2, с. 103]. Яго цікавяць падзеі не столькі вонкавага, колькі ўнутранага жыцця, якія не могуць быць прадстаўлены ў выглядзе бесперапыннага лінейнага апавядання. Усвядомленае выключэнне з тэксту шматлікіх вонкавых рэалій дазваляе максімальна засяродзіцца на ўнутраных супярэчнасцях. Для пісьменніка аўтабіяграфія становіцца нагодай для даследавання глыбінных працэсаў чалавечай свядомасці. Жыццёвыя факты з'яўляюцца адпраўной

кропкай для працы ўяўлення, разгортвання алюзій, разважанняў, ідэй філасофскага кірунку.

Тэматычнае кола, праблематыка твора «Мяжа» А. Федарэнкі даволі шырокія, але ўсе яны так ці інакш тычацца менавіта айчыннага літаратурнага працэсу, пытанняў творчасці, творчай індывідуальнасці ў іх непасрэднай сувязі з сацыяльна-палітычнымі ўмовамі ў пэўны гістарычны перыяд. Так, увагу пісьменніка прыцягваюць такія паняцці, як даўгалецце («*Чаму адны творцы могуць жыць адносна доўга, а другія, зусім не пакрыўджаныя ні здароўем, ні талентам, мала?*» [1, с. 35]), творчасць і жанчына («*Жанчына выклікае творчасць, спараджае яе, яна лагода, пацалункі, секс, ежа, пахвальба; яна ж небяспека, кроў, страх, боль...*» [1, с. 67]) і загадка творчасці («*Гэта дабро ці зло? Гэта п'яўка, якая смоча з цябе ўсе сокі, гэта Малох, на алтар якому трэба класці лепшыя сілы душы, а падчас і само жыццё, ці гэта (калі ўмерыць эмоцыі) такая штука, якая пры бліжэйшым разглядзе можа памагчы творцу?*» [1, с. 90]). Безумоўна, паводле няўмольных законаў зямной логікі гэтыя ўзнёслыя пошукі ўжо з самага пачатку былі марнымі і бессэнсоўнымі. У выніку глыбіння пытанні аўтара ў чарговы раз патанулі ў безлічы слоў.

Малюючы карціну свайго мінулага, Ж.-М. Г. Леклезіе надае пільную ўвагу сваім дзіцячым гадам, праведзеным у Афрыцы. На старонках кнігі гэты кантынент і васьмігадовы хлопчык уяўляюць сабою адно непарыўнае цэлае. Раманіст будзе аповед па прынцыпе апазіцыі, супрацьпастаўляючы два розныя перыяды ў сваім жыцці: Нігерыя — Ніца; утульны домік на беразе Міжземнага мора — халупа ў каланіяльным гарадку Агойя; сям'я (няні, бабуля) — натоўп голых афрыканскіх дзетак; строгія паводзіны пад пільным кантролем старэйшых, жыццё па правілах — урачыстасць інстынктаў, волі, пачуццяў; штучны свет — натуральны свет. Ж.-М. Г. Леклезіе з любоўю называе афрыканцаў «un espace d'utilité» («*энергетычнай прасторай*»), або «un jardin» («*садам*»), дзе кожны асобны чалавек — гэта нейкае дрэва: «фруктовае, мангавае, сунічнае, дыневае» [2, с. 15]. Некалькі раздзелаў у кнізе прысвечана жыццю бацькоў. Бацька — ангельскі вайсковы лекар, пасля сканчэння медычнага ўніверсітэта, не падпарадкаваўшыся канфармізму, подласці, напышлівасці буржуазнага грамадства, самахоць пакідае прэстыжнае месца ў лякарні і рушыць насустрач невядомасці ў далёкую Афрыку для працы ў палявым шпіталі. Агойя, Бабунга, Нікам, Нігерыя, Нгі, Лакам, Аніцша — гэта няпоўны шэраг месцаў у Афрыцы, куды лёс кідаў бацьку Ж.-М. Г. Леклезіе. Дваццаць гадоў жыцця ён аддаў выратаванню людзей на гэтым спякотным, населеным чужымі яму народамі, поўным неспадзяванай небяспекі, кантынентце.

Такім чынам, раман А. Федарэнкі з'яўляецца яркім прыкладам рамана-аўтапартрэта. Аўтар тлумачыць свае думкі, пачуцці і дае маральную ацэнку сваім дзеянням. Кажучы пра свае жыццёвыя гісторыі, ён прапускае праблемы соцыуму праз прызму свайго «я». Твор «Мяжа», несумненна, сведчыць, што ў жыцці пісьменніка надышоў той час, калі ўзнікла жаданне «разабрацца ў сабе»,

зафіксаваць нараджэнне і рэалізацыю (з усёй непаслядоўнасцю, супярэчліваасцю, забяганнямі наперад і вяртаннямі назад) уласных задум.

Твор «Афрыканец» Ж.-М. Г. Леклезіё з'яўляецца адмысловым падвядзеннем вынікаў шматгадовых разважанняў раманіста пра жыццё, пра сямейныя стасункі, пра праблемы выхавання, пра варожае стаўленне заходняй цывілізацыі да былых каланіяльных народаў. Аўтар свядома абірае падобны прыныцып выкладу, прапануючы чытачу хутчэй апісанне сваіх разважанняў, чым свайго жыцця. Традыцыйныя для аўтабіяграфіі храналагічная паслядоўнасць і лінейнасць сутыкаюцца з постмадэрнісцкай рэлятывісцкай выявай свету і нелінейнымі ўласцівасцямі прасторы і часу.

Літаратура

1. Федарэнка, А. Мяжа: раман-эсэ, апавяданні / А. Федарэнка. — Мінск: Літаратура і мастацтва, 2011. — 264 с.
2. Le Clézio, J.-M. G. Africain. / J.-M. G. Le Clézio. — Paris: Mercure de France, 2004. — 105 p.
3. Lejeune, Ph. L'Autobiographie en France / Ph. Lejeune. — Paris: Colin, 1971. — 246 p.
4. L'Interview avec J.-M. G. Le Clézio [Resource électronique] / Le Point, 1996, № 34. — Mode d'accès: <http://www.generation.by/news3562.html> — Date d'accès: 14.09.2013.